

Henriko Nagio gyvenimo ir kūrybos sampynos „Dienoraštyje“

Virginija Babonaitė-Paplauskienė

Maironio lietuvių literatūros muziejus
Maironis Museum of Lithuanian Literature, Lithuania
Rotušės a. 13, Kaunas 44279, Lietuva
E. paštas virginijap@gmail.com
ORDIC iD: <https://orcid.org/0000-0002-3308-746X>

Moksliniai interesai: egzilio kultūra, lietuvių išeivių rašytojų gyvenimas ir kūryba, išeivių egodokumentika, išeivių literatūros kritika

Research interests: exilic culture, life and creation of expatriate Lithuanian writers, ego-documents of expatriates, criticism of emigrant literature

Santrauka. Straipsnyje aptariamas išeivijos poeto, vertėjo, literatūros kritiko, žemininko-lankininko humanitarinių mokslų daktaro Henriko Nagio (1920–1996) vienas iš egodokumentinio paveldo objektų – „Dienoraštis“ (1944–1946), saugomas Maironio lietuvių literatūros muziejuje. Jame užfiksuotas vienerių pokario metų, tapusių lemiamu lūžiu jo kartai, laikotarpis. Taikant archyvinės medžiagos analizės, aprašomąjį ir interpretacinį metodus, atskleidžiami rašytojo sąmonėje besiformuojantys filosofiniai, egzistenciniai ir asmeniniai aspektai, veriasi istorinis, socialinis, kultūrinis kontekstas, išryškėja vertybiniai kartos kriterijai. Per tekstus aiškėja Henriko Nagio asmenybės tapsmo scenarijus. Dienoraščio tekstas moksliniame diskurse praskleidžiamas pirmą kartą.

Reikšminiai žodžiai: egodokumentika; biografinis lygmuo; dienoraštis; išeiviai rašytojai; Henrikas Nagys.

Reflections on Henrikas Nagys' Life and Works in “Diary”

Abstract. The article discusses the “Diary” (1944–1946) by Henrikas Nagys (1920–1996), a diaspora poet, translator, literary critic, a member of a movement of zemininkai-lankininkai and Doctor of Humanities, as one of the objects of ego-documentary heritage, kept in the Maironis Museum of Lithuanian Literature. It records the period of one post-war year, which became a decisive turning point for his generation. Applying the descriptive and interpretive methods of analysis of the archival material, the philosophical, existential and personal aspects that have formed in the writer's mind are revealed; the historical, social and cultural context is assessed, revealing the value criteria of the generation. Via texts, the scenario of Henrik Nagys' personality becomes clearer. The diary text in scientific discourse is revealed for the first time.

Keywords: ego-documentation; biographical level; diary; emigrant writers; Henrikas Nagys.

Submitted 30 July 2021 / Accepted 02 February 2022

Įteikta 2021 07 30 / Priimta 2022 02 02

Copyright © 2022 Virginija Babonaitė-Paplauskienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License CC BY 4.0, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium provided the original author and source are credited.

Įvadas

Maironio lietuvių literatūros muziejuje (toliau – MLLM) sukaupta beveik visų išėivių rašytojų egodokumentinė medžiaga. Rinkiniai tyrinėjami, rengiamos ekspozicijos, parodos, leidžiamos monografinio archyvinio pobūdžio knygos, praskleidžiančios ir priartinančios platesnei visuomenei unikalią egodokumentiką. Per nuotraukas, dokumentus, rankraščius, ištraukas iš laiškų, atsiminimų, dienoraščių rekonstruojamas išėivių rašytojų gyvenimas. Tradicinis biografinis naratyvas plėtojamas chronologiškai, atrenkant ir išryškinant tuos įvykius, kurie paveikė asmenybių formavimąsi. Paminėtinos knygos, skirtos Antanui Vaičiulaičiui, Kaziui Bradūnui, Algirdui Landsbergiui, Alfonsui Nykai-Niliūnui, Gražinai Tulauskaitei, Liūnei Sutemai, Antanui Gustaičiui ir kt.

Žemininkų-lankininkų egodokumentai leidžia naujai pažvelgti į šią generaciją¹. 1944 metais artėjant antrajai sovietų okupacijai, ši karta pasitraukė iš Lietuvos į Vakarų, siekė mokslų, dalyvavo visuomeninėje ir kultūrinėje veikloje, leido lietuviškus laikraščius ir žurnalus. Vienas iš jų – *Aidai* – tapo unikaliu leidiniu. Iš Vokietijos buvo perkeltas į JAV, vėliau – į Lietuvą, o 1992 metais susijungė su *Naujuoju Židiniu*, leidžiamas iki šių dienų (Paplauskienė, 2016). Taip pat paminėtini svarūs išėivijos kultūros faktai: Pabaltijo universiteto, Meno ir amatų mokyklos įsteigimas, Lietuvos Rašytojų tremtyje draugijos (LRTD) ir Žurnalistų sąjungos atkūrimas Vokietijoje (Paplauskienė, 2000). Susitelkę svetur, kūrėjai svarstė savo kartos literatūrinio almanacho parengimą ir išleidimą. Šį sumanymą pavyko realizuoti vėliau Amerikoje – išleista antologija *Žemė* (1951), kurioje skelbiama Juozo Kėkšto, Alfonso Nykos-Niliūno, Henriko Nagio ir Kazio Bradūno kūryba (Paplauskienė, 2016). K. Bradūnas – leidinio redaktorius – įtraukė į antologiją bendramokslinio Vytauto Mačernio poezijos. Filosofas Juozas Girnius parašė išsamų apžvalginį tekstą, kuriame aptarė Lietuvos rašytojų kartas, išskyrė jaunųjų siekius ir analizavo jų kūrybą (1951, p. 5–65). Po žemininkų antologijos tas pats kūrėjų branduolys nutarė leisti žurnalą *Literatūros lankai*. Aštuoniuose žurnalo numeriuose Henrikas Nagys publikavo net 13 recenzijų.

Vokietijoje susiformavo kiek jaunesni už žemininkus rašytojai – Adolfas ir Jonas Mekai, Algirdas Landsbergis, Vladas Šaltmiras, Leonas Lėtas (Vytautas Adamkevičius). Sekdami H. Nagio, A. Nykos-Niliūno kūryba ir jų literatūros kritikos tekstais, 1946–1948 metais jie parengė ir leido avangardinį modernų žurnalą *Žvilgsniai* (išėjo trys numeriai) (Babonaitė-Paplauskienė, 2014).

Žemininkas A. Nyka-Niliūnas ir žvilgsnininkas J. Mekas rašė *Dienoraščius*, vėliau patys parengė ir išleido atskiromis knygomis (Nyka-Niliūnas, 1992; Mekas, 2000).

Straipsnio tyrimo objektu pasirinkta Henriko Nagio egodokumentika – nuo 1944 iki 1946 metų rašytas *Dienoraštis*. Rašytojas pats atvežė į Lietuvą šį *sąsiuvinį* (buvo patikėtas literatūrologei Rūtai Mėlinskaitei, perdavusiai jį MLLM). Tai dar vienas unikalus dokumentas, liudijantis jo kartos gyvenimą istorinių pervartų fone Vokietijoje ir

¹ Pavyzdžiui, 2020 metais minint Henriko Nagio jubiliejų, buvo publikuoti kai kurie jo laiškai, rašyti Vokietijoje ir Kanadoje 1945–1968 m. poetui Alfonsui Nykai-Niliūnui. Juose nusakomi literatūriniai rūpesčiai, atsiskleidžia žemininkų-lankininkų tapsmo programa (Nagys, 2020, taip pat žr. Babonaitė-Paplauskienė, 2020).

Austrijoje. Dienoraštis straipsnyje aptariamas kaip istorinis, autobiografinis ir estetinis dokumentas. Nagrinėjant autobiografinį tekstą, išryškinamos paskatos, inspiravusios jo rašymą, apžvelgiamas asmenybės tapsmo scenarijus, suteikiantis *Dienoraščiui* estetišės ir literatūrinės vertės.

Straipsnyje, remiantis Jacobo Preserio (Dekker, 2002), Philippe'o Lejeune'o (1989), Genovaitės Dručkutės (2004), Gitanos Vanagaitės (2008), Rimanto Glinskio (2006), Arūno Pacevičiaus (2013) tyrinėjimais, aptariama egodokumentų raida ir plėtotė, termino formavimasis, egodokumentikos žanrai – autobiografija ir dienoraštis. Šie autobiografiniai žanrai itin svarbūs literatūros tyrėjams. Egodokumentinis paveldas leidžia naujai pažvelgti į praeities įvykius, rekonstruoti socialines, politines, kultūrinės aplinkybes, kuriose atsidūrė išeiviai. Tiriamas H. Nagio tekstas – parašytas pirmuoju asmeniu, siejasi su intymiaja, asmenine, ne viešam skaitymui skirta raštija, tekste apčiuopiama asmenybės tapsmo programa, liudijanti kūrėją.

Rašymas išeiviams visų pirma „yra neįpareigojantis minčių dėstymas, aiškinimasis ir kalbėjimasis su pačiu savimi, kelionė į save“ (plg. Arnatkevičiūtė, 2003, p. 102). Anot amerikiečių rašytojos Joanos Didion, „tie, kurie rašo dienoraščius, yra tiesiog visiškai kitokia rūšis – vieniši ir atsparūs, nuolat permąstantys pasaulį, nerimastingi opozicionieriai, vaikai, nuo pat gimimo kamuojami prarasties nuotaikos“, sudėtingais laikotarpiais toks tekstas primena tai, ką reiškia gyventi tada, kai viskas aplink buvo skaidriau ir šviesiau: „Prisiminti, ką reiškė būti manimi. Šitai yra pagrindinis (dienoraščio rašymo) tikslas“ (Tamelytė, 2019). Svarbu paminėti, kad egodokumentiniai tekstai, savo ruožtu, dažnai papildo, pratęsia, patikslina naratyvą. Pasitelkus Juozo Girmiaus (1954), Viktorijos Skrupskelytės (1997), Rimvydo Šilbajorio (1992), Živilės Bilaišytės (1992), Vytauto Aleksandro Jonyno (2006), Laimos Arnatkevičiūtės (2003), Dalios Jakaitės (2007), Gintarės Bernotienės (2020) įžvalgas, teigtina, kad rašytojų tekstai gana dažnai grindžiami egodokumentika.

Egodokumentika: autobiografijos ir dienoraščio žanrų ypatumai

Egodokumentika tiria autobiografijas, asmeninius laiškus, dienoraščius, atsiminimus ir pan. Iki XXI amžiaus pradžios šis terminas lietuviškame mokslo diskurse nebuvo plačiai išplėtotas. Istorikai vartoja asmeninio dokumento, priešpriešinamo pragmatiniam dokumentui arba dalykinei raštijai, sąvoką; literatūrologai siūlo intymiosios raštijos sąvoką, kurią, remiantis *Lietuvių literatūros enciklopedija* (2001), žanriniu požiūriu sudaro atsiminimai, dienoraštis, autobiografija, laišakai.

Susidomėjimas egodokumentika suaktyvėjo Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, kai tapo prieinami spec. fonduose laikomi Sibiro tremtinių ir partizaninėse kovose žuvusių asmenų archyvai. Egodokumentų masyvą papildė ypatinga, gausi išeivių rašytojų medžiaga, plūstelėjusi į Lietuvą iš kitų kontinentų.

Vakarų Europoje egodokumentikos tyrimai – jau tradiciniai. Terminą pirmasis paminėjo olandų mokslininkas Jacobas Preseris (1899–1970), tyrinėjęs trauminę žydų atmintį, 1965 metais išleidęs knygą *Ashes in the Wind (Pelenai vėjyje)*, kuri greitai išpopuliarėjo. Egodokumentą J. Preseris (Dekker, 2002, p. 14) apibrėžė kaip asmeninio pobūdžio

istorijos šaltinį, kuriame autorius rašo apie savo asmeninius išgyvenimus ir fiksuoja viską, kas jam tuo metu rūpi: džiaugsmą, rūpesčius, emocijas. Tai ryškiai atsiskleidžia ir autobiografijoje.

Literatūros teoretikų dėmesys literatūrinei autobiografijai sustiprėjo XX amžiuje. Esmines teorines nuostatas suformulavo Philippe'as Lejeune'as 1971 m. parašytoje monografijoje *Autobiografija Prancūzijoje (L'autobiographie en France)* (plačiau žr. Dručkutė, 2004, p. 50–55). G. Dručkutė, analizuodama Ph. Lejeune'o darbus, pateikia apibūrinimą: „Autobiografija yra retrospektyvus prozinis kieno nors pasakojimas apie savo paties gyvenimą, kai daugiausia dėmesio skiriama individualiai istorijai, ypač asmenybės tapatumui“ (2004, p. 50).

Vėliau pasirodė nemažai Ph. Lejeune'o veikalų, o jų vertimai pateko į literatūrologų akiratį. Vienas jų – *Autobiografinė sutartis (Le pacte autobiographique, 1975)*. Šiems tekstams skirta G. Vanagaitės disertacija, metodinis mokslo leidinys, kuriame perteikti teoriniai autobiografijos pagrindai (1998, 2008). Mokslininkės teigimu, autobiografiniai tekstai suteikia loginę seką gyvenimo įvykiams, per kuriuos žmogus tartum pažvelgia į save per atstumą (daugiau žr. Vanagaitė, 2008, p. 14–16, 24–25). Pagrindinis autobiografinių tekstų kalbėtojas – individas, „aš“, kuris kreipiasi į „tu“, skaitantįjį. Tekste konstruojamas pasaulis, kuriame rašantysis kalba apie savo veiksmus, mintis ir jausmus.

G. Vanagaitė nurodo, kad autobiografijoje dažnas retrospektyvus žvilgsnis į vaikystę, susitelkimas į savo praeities vidinį gyvenimą, bet ne faktai. Dabartinis ir buvęs „aš“, sakymas ir pasakymas paprastai nesutampa, „tačiau kai praeitis pasakojama kaip dabartis, įmanoma sukurti autentiškumo įspūdį“ (2008, p. 35–39). Ph. Lejeune'as akcentavo, kad autobiografijoje kuriamas tik simbolinis gyvenimo vaizdas, kuriam būdingos gana siauros temos.

Kitokį statusą šiame tyrime įgauna vienas iš specifinių egodokumentikos žanrų – dienoraštis. Pasak Ph. Lejeune'o, dienoraštyje nėra autobiografijai privalomos retrospekcijos, jis orientuojasi į šios dienos patirtį, aprašomo laiko fragmentai yra atskiri, svarbesnė aktualija, o ne praeities detalės (Vanagaitė, 2008, p. 48–49). Skiriamasis dienoraščio bruožas – periodiškai užrašymas, laisvumas, konkrečių kūrybos taisyklių nesilaikymas. Bet galima atrasti vėlesnių tęstinių, pasikartojančių temų. Prozinio teksto meninė išraiška priklauso nuo rašančiojo savistabos formų ir refleksijų. Tai gali būti lyriniai intarpai, faktiniai aprašymai, meditacijos ir filosofiniai pamąstymai, artimi esė. Dienoraštį labiau charakterizuoja išoriniai nei vidinės teksto sąrangos elementai: rašymas neturi pradžios ar išeities taško, pagrindinės temos, paaiškinimų, pasakotojas ir pagrindinis veikėjas yra pats autorius.

Dienoraščio kaip žanro užuomazgos yra siejamos su Antikoje susiformavusia pokalbio su savimi tradicija, jis kildinamas iš autobiografijos. Pagrindinis dienoraščio ir autobiografijos skirtumas yra tas, kad autobiografijai būdinga laiko perspektyva, leidžianti faktus paskirstyti pagal jų reikšmingumą, o dienoraštyje rašoma tai, kas yra svarbu tuo momentu. Dar vienas svarbus autobiografijos ir dienoraščio skirtumas, kurį išskiria Ph. Lejeune'as, yra dienoraščio pabaiga. Ji gali sutapti su tam tikro periodo pabaiga ir pateikti apibendrinamąsias išvadas ar besibaigiančio laikotarpio įvertinimą (2002, p. 1); tokių vertinimų

pateikiama karo metais rašytuose dienoraščiuose, apibendrinančiais faktais tampa istoriniai įvykiai. Straipsnyje „Kaip baigiasi dienoraščiai“ labai svarbios Lejeune'o padarytos išvados: autobiografija yra iš tiesų užbaigta tada, kai ji vos tik ji prasideda, kadangi pasakojimas, kurį jūs pradate, turėtų pasibaigti tuo, kad šį momentą jūs jį rašote. Jums žinoma pati pasakojimo pabaiga, nes jūsų gyvenimas pasiekė šį akimirksnį. Dienoraščio perspektyva yra nukreipiama į ateitį, tad jei ko trūksta – tai ne pradžios, o pabaigos, kuri vis keičiasi rašymo procese (2002, p. 13).

Ph. Lejeune'as įvardijo svarbiausias dienoraščių funkcijas: išsakyimas, apmąstymas, atsiminimai ir malonus rašymas. Autoriaus emocinis jausminis krūvis perkeliamas į popierių ir taip atgaunama dvasinė ramybė. Dienoraščio rašymas atveria dimensiją, kuriai nepavaldu laikas ir erdvė, – tai susiklosčiusios situacijos apmąstymas, savianalizė, sprendimo paieškos. Svarbią funkciją atlieka atsiminimai: fiksuojant patirtus įvykius, jie išlieka atminties saugykloje. Malonumas rašyti suteikia aiškesnę pavidalą išgyvenimams (2002, p. 8). Dienoraštyje šios funkcijos dažniausiai susipina.

Lietuvių literatūrologijoje esama išskirtinių darbų, skirtų egodokumentams tyrinėti. Vienas iš jų – R. Glinskio studija *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: tarp literatūros ir dokumento* (2006). Autorius žvelgia į dienoraštį kaip į literatūrinį, autobiografinį ir istorinį dokumentą, aptaria žanrą, rašymo tikslus. Jis akcentuoja, kad rašantysis fokusuoja žvilgsnį ne tik į gyvenimo realijas, bet ir į aplinką, kurioje gyventa ir dirbta, o tekstą struktūruoja chronologiniu principu. Knygoje R. Glinskis analizuoja Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Jurgio Savickio, partizano Liongino Baliukevičiaus-Dzūko, Alfonso Nykos-Niliūno, Jono Meko dienoraščius.

R. Glinskis nurodo, kad dienoraštį galima rašyti įvairiais tikslais – religiniais-dvasiniais, psichologiniais, estetiniais, dokumentiniais, tačiau svarbiausia diaristikos funkcija – liudyti asmenybės tapsmo istoriją. Išskirtiniai šio žanro bruožai: realus fiksavimo laikas, spontaniška jausmų išraiška, ryšys su dabarties nuotaikomis, intymumas ir atvirumas, sąžiningumas, laisvas minčių dėstymas, tekstas literatūriškai neapdorotas; nefiksuotas adresas (plg. 2006, p. 15). Artimiems dienoraščiui žanrams – autobiografijai ir memuarams – tokios ypatybės nebūdingos. „Dienoraštis kaip istorinis šaltinis unikalus tuo, kad jame yra fiksuojama situacija *čia ir dabar*, negalvojant apie laiko išryškinamas reikšmes“ (Ten pat, p. 29). Autorius, rašydamas dienoraštį istorinių pervartų metu, jame pasidalydavo skausmu, nusiimdavo dalį naštos, taigi dienoraščio rašymas – ir dvasinės terapijos priemonė – „dienoraštis, prie kurio prisėdama, tampa ramybės oaze, vieta, kur jis gali pasislėpti nuo išorinio pasaulio nuo nežinomybės“ (Ten pat, p. 44). Taip pat dienoraštyje ryškėja savikūros elementai, „dvasios augimo“ istorija: „Dienoraštis – tai tekstas, kurio autoriui reikia kaip priemonės savo charakteriui formuoti ir pažiūrų sistemai atskleisti“, o „autentiškas gyvenimas įmanomas tik būnant pačiu savimi“ (Ten pat, p. 130, 137). Savianalizė, pragyventų dienų ir poelgių vertinimas neretai tampa savotiška išpažintimi (plg. Ten pat, p. 40).

Dienoraščius plačiai aptaręs Vytautas Kubilius (2000) iš lietuviškųjų išskyrė Alfonso Nykos-Niliūno ir Jurgio Savickio tekstus, kuriuose karo patirtis individualiai apmąstoma ir meniškai apibendrinama, tampa itin bendražmogiška, aktuali, nes „karo meto

dienoraščiai, rašomi ties būti–nebūti riba, išsižadėjus narcizinio aš pranašumo pozos, regis, labiausiai tiktų įsižiūrėti, kaip mąsto ir jaučia skirtingų tautų žmonės, išmesti iš kasdienybės lizdo ir išrikuoti priešpriešiais žūtbutinei grumčiai. Kokios universalios žmogiškumo ir tautinio mentaliteto savybės čia atsiveria, kaip braižomas vertybių laukas, kokiems tikslams angažuojama vienkartinė egzistencija?“.

Nemažai kritikų ypatingą dėmesį telkia į Alfonso Nykos-Niliūno ir Jono Meko dienoraščius kaip į gyvenimo ir kūrybos sampynos variantą. Juos galima traktuoti įvairiai: kaip literatūrinius, biografinius ir autobiografinius. Tekstai atskleidžia iki tol lietuvių literatūroje neegzistavusį lauką, kuriame susipina praeitis, dabartis ir ateitis. Literatūros kritikas V. A. Jonynas apie A. Nykos-Niliūno tekstus rašė: „Dienoraščio fragmentai nepretenduoja į istorinių įvykių kroniką, o yra veikiau intelektualinis *curriculum vitae*, atskleidžiantis jo vidinės asmenybės raidą“ (2006, p. 541). V. Skrupskelytė, aptardama šio kūrėjo poetinį lauką, ypatingą dėmesį skyrė eilėraščių, parašytiems karo metu: „Plėtojosi karo įvykių ritmu, poetą orientavusiu į aštresnes ir universalines emocijas. Karas ir išseivija Nykos-Niliūno poeziją bus palietę labai giliai. Karo laikotarpis buvo pats lemtingiausias: jis sutapo su spartaus augimo periodu ir naujai atsiradusiu metafiziniu jautrumu“ (1997, p. 392).

Pastaraisiais metais pasirodę Vytauto Kubiliaus ir Juozo Baltušio *Dienoraščiai* atkreipė literatūros kritikų dėmesį ir suteikė šiam žanrui dar daugiau populiarumo. Šiame straipsnyje aptariamas iki šiol nežinotas Henriko Nagio *Dienoraštis* – iškalbingas šaltinis, papildantis rašytojo biografiją. Autobiografiniai ir istoriniai dienoraščio aspektai yra unikali informacinė medžiaga, taip pat praskleidžianti autoriaus estetinę, etninę ir asmeninę filosofiją.

Henriko Nagio dienoraštis: gyvenimas, kūryba, jungtys

H. Nagio archyvas turtingas rankraščių – nuo mažų, palaidų juodraštinųjų lapelių, vertimų iki įvairių tekstų: autobiografijos, atsiminimų, interviu, pranešimų, straipsnių literatūros, meno temomis ir recenzijų. Išskirtinai minėtini jo paskaitų konspektai ir poezijos rankraštiniai sąsiuviniai bei vienas dienoraštis, rašytas juodu rašalu ir pieštuku lietuvių ir vokiečių kalbomis į sąsiuvinį kietais, tamsiai pilkos spalvos viršeliais; jame 72 puslapiai. Viršelyje užklijuotas baltas lapas: „1945“, toliau įrašai: „H. Nagys“; „Mano Dienoraštis“; „1945 – svetimoj žemėj –“. Sąsiuvinyje – vienerių metų įrašai, į kuriuos įterpti vokiečių kalba išrašyti R. M. Rilke's tekstai apie dailininką Auguste'ą Rodiną ir Søreno Kierkegaardo citatos.

Pagrįstai kyla klausimas, kodėl ir kam autorius rašė dienoraštį, kas skatino užfiksuoti jį supančią aplinką, įvykius, galiausiai asmeninius jausmus. Analizuojant tekstą dėmesys telkiamas į tokias temas: autoriaus egzistencinio būvio įprasminimą, gimtosios žemės ir visko, kas su ja susiję, nostalgiskus prisiminimus, asmenybės tapsmo scenarijų.

Dienoraštyje nėra nuoseklaus rašymo, tęstinių temų, pavieniuose įrašuose autorius išsako savo nuojautas, patyrimą, savaip tęsia tiesioginį pokalbį su savimi, retkarčiais kreipdamasis į *kitą*. Dominuoja subjektyvus meditacinis pasakojimas: *aš* ir pasaulis, *aš* ir laikas. Autoriaus užfiksuoti įvykiai, egzistenciniai apmąstymai srūva lyg upė. Tekste išryš-

kintos estetinės pajautos, asmenybės tapsmo koreliacija su praeitimi, dabartimi ir ateitimi. Dienoraštis tampa ir tam tikra terapija – išsisakoma, išsirašoma ieškant dvasinės ramybės.

Pirmame įrašė autorius įvardija adresatą – kam rašo dienoraštį:

Niekada nerašiau sau, bet dabar rašau. Lietuva bus laisva; Lietuva turi būti vėl nepriklausoma; mes turime laimėti – mes mažosios tautos... bet savo širdy aš tada nežinojau kaip įvyks visa tai, – aš tik žinojau, kad taip turės būti: bolševikų nešamas pragaras sutrupės ir kelsis naujas pasaulis... (čia ir toliau cituojamos ištraukos iš H. Nagio *Dienoraščio*, 1945).

Autorius seka karo įvykius ir metraštininko tikslumu detalai aprašo istorinę situaciją, kalba apie realią bolševikų grėsmę pasauliui. Jis nėra tiesioginis karinių veiksmų dalyvis, bet akylus stebėtojas, skaudžiai išgyvenantis „bolševikų nešamą pragarą“. Poeto rašytame „svetimoj žemėj, po svetimu dangum“ tekste veriasi jo nuotaikos, gimtosios žemės ilgesys ir stoisakas tikėjimas, kad „Lietuva turi būti nepriklausoma; mes turime laimėti, mes mažosios tautos...“. Šis tikėjimas, plonyčio rašto filigranu nuvilnijęs per visą dienoraštį, pranašišku įrašu įtvirtintas paskutiniame lape: „Vis tiek mes laimėsime!“.

Dienoraštyje ženklinama egzistencinio nerimo persmelkta gyvenimo kelio perspektyva. Sureikšminamas kelionės motyvas – įrašuose nusakomos tikslios geografinės vietos: kur važiuota, keliauta, būta, gyventa, dirbta. Kelionės topas tampa ne tik H. Nagio egzistencijos, bet ir jo kūrybos dalimi. Kelionė svetimoje žemėje iš dalies suteikia fizinį saugumą, bet ne visavertį gyvenimą, kuris susietas su praeitimi – gimtąja žeme. Pokalbyje-interviu su Ričardu Pakalniškiu H. Nagys yra prasitaręs:

Okupacijos privertė kitaip apsispręsti, ypač pirmoji sovietinė, kuri liko mano sąmonėje ir sąmonėje lyg kankinanti, sausa, išdeginta, nesibaigianti vasara tokiame pačiame numirusiame Naujosios Vilnios sode už mūsų geležinkelių namo. Tų metų negyvenau, – visa man buvo svetima, šlykštu, kažkoks absurdiškas košmaras. Žinojau: likęs ilgai neišliksiu gyvas. Pervaziavau Lietuvos–Vokietijos sieną 1944-ųjų vasarą, nes dar nenorėjau mirti. Ir vos pervaziavęs pajutau visa esybe, ką praradau... Todėl laikiausi įsikibęs į kiekvieną atsiminimą, kiekvieną sapną, kiekvieną žodį, kuris man priminė paliktąją savo žemę ir paliktuosius savo žmones. Teko sukurti savo dangų ir savo žemę „tarp kieto gruoodo ir minkštų debesų“ (Nagys, 1994, p. 159).

Dienoraštyje iškyla ir kitas ne mažiau reikšmingas leitmotyvas – brolystės tema. H. Nagio tekstuose akcentuojama atsakomybė už paliktą tėvynę, savo draugus, fiksuojami netikrumo ir nežinios jausmai: „Naktim ir vakarais girdisi šulinių srovenimas. Jie srūva čia be paliovos... Laukiu savo žemės laisvės, ji toli nuo čia, labai toli šiaurėj...“ (1945).

Egzistencinis trapumas priešpriešinamas miestų didybei: sausio 6 d. Berlyne poetas rašo apie bombų sudarkytą miestą, kuris, kad ir kaip būtų niokojamas, bet išliks, nes tik žmogus, gyvenantis jame, – laikinas. Vasario 1 dieną fiksuojama: „Rytmečiais, kai važiuoju elektriniu traukiniu darban, žiūriu į neapmatomus kvartalus ir mąstau kaip visa tai atrodė seniau prieš karą. <...> Dabar griuvėsiai. Ir kasnakt nauji puolimai...“. Kitame įrašė ir vėl – suniokotų miestų-muziejų vaizdai: „Po ilgos, pusiau sapne praleistos kelionės esu

šiandien šitam Austrijos kaime, netoli taikios, naktim švytinčios tūkstančiais žiburėlių Šveicarijos.“ (Frastanz (Vorarlberg) 1945 m. vasario 15 d.).

Užrašuose ryškėja ne tik poeto vietovės, kuriose jis pabuvoja, bet ir įvardijami konkretūs darbai: Berlyne dirbo „kaip atstovas žemės ūky dirbančių Vokietijoje lietuvių“, bet situacija tapo nevaldoma, kai buvo susprogdintas Berlyno institutas, kurį jis lankė su savo drauge Marija. Vėl minima kelionė į saugesnę vietą: pravažiuoja pro susprogdintą Drezdeną, pasiekia Brėgenčą (Bregenz) prie Bodeno ežero. Čia vėl dirba prie geležinkelio.

Įrašuose poetas dokumentiškai fiksuoja vokiečių kariuomenės pasitraukimą: „Sąjungininkų kariuomenė įsibrovė giliai į vokiečių žemes. Bolševikai jau prie Vienos. Šitos masės ir gražusis Europos miestas! – kaip tai baisiai nesiderina, ir kaip degina širdį!“ (balandžio 5 d.). Bolševikų invaziją H. Nagys lygina su potvyniu, kuris viską nušluoja nuo savo kelio: „Vokietija gyvena paskutines valandas. Ji svyruoja, dar graibstosi į visas puses atramos, bet tai toks beprasmiškas ir toks mirštančio žmogaus judesius primenąs, gyvybės pasireiškimas...“ (balandžio 12 d.). Įrašė gegužės 15 d. aptaria Europos situaciją, mini San Francisko istorinę konferenciją: „Garbioji konferencija San Francisko kalba apie teisybę ir laisvę, bet kol tenai už stalo sėdės Molotovas ir kabos sovietų raudonoji vėliava, tai bus tuščios kalbos ir panieka toms sąvokoms“. Galiausiai išsako svarbiausią troškimą – norą, kad vėl kiltų karas, kuris taptų vieninteliu ginklu iškovoti laisvę ir atkurti teisybę mažosioms tautoms.

Autorius istorinių pervartų akivaizdoje jaučiasi palaužtas, sugniuždytas jį supančios aplinkos. Kūrybinio gyvenimo alkis lydi per dienas, tačiau žodžiai rašytoją apleidę. Įrašas kovo 10 d.:

Kiek maža aš esu parašęs Vokietijoje dienoraštin, bet kiek daug išgyvenęs! Dažną vakarą ieškodavau žodžių, kai širdis atrodė tokia perpildyta ir trūks iš skausmo – bet žodžių nebuvo. Nei vieno žodžio – tuščia kaip griuvėsių akmenys Berlyno aikštėse. Tuščia kaip Silezijos rudeninės kalvos už purvino lagerio kieme. Tuščia kaip Alpių uolos... Ir kaip gali žodis rasti, kai visa prarasta, ir nėra nei vieno žiedo. Argi tas truputis Lietuvos žemės, kuri štai ant mano stalo gali atstoti Lietuvą. Viešpatie, kas laukia mūsų?! Kas laukia Europos?! Kas laukia žmogaus širdies?! Aš nežinau. Neklausinėkite manęs.

Kitas itin svarbus leitmotyvas – nostalgiskas sugrįžimas į praeitį. Svetimoje žemėje rašytojas ilgisi kūrybinio gyvenimo. Prieš išvykdamas iš Lietuvos buvo žinomas, jo kūryba ir vertimai palankiai vertinti. Poetas mėgo dalyvauti literatūros vakaruose, vykusiuose Vilniaus filharmonijoje. Dienoraštyje birželio 21 d. užfiksuotas retas liudijimas:

Buvo suorganizuoti trys didžiuliai literatūriniai vakarai. Dviejuose jų dalyvavau. Ten susitikau visus mano draugus – vienišus, rašančius ir toliau susirūpinusius Lietuvos likimu. <...> Tuose vakaruose buvo ir V. Mačernis, ir L. Švedas, ir B. Krivickas, ir M. Indriliūnas, ir K. Bradūnas, ir Eug. Matuzevičius. Buvo juose taip pat prof. Mykolaitis-Putinas, F. Kirša, A. Miškinis, B. Brazdžionis, S. Santvaras, J. Jankus, K. Inčiūra, P. Jurkus, P. Vaičiūnas ir dar keli. Salė buvo tikrai niekad anksčiau nematyto kultūringumo ir subrendimo: reaguojanti į kiekvieną tikrą ir gyvą žodį. Vytauto eilėraščiai sukėlė audrą pasitenkinimo: tai buvo jo naujieji sonetai

iš „Metų“ rinkinio. <...> Aš klausiausi visų jų žodžių – ir iš tų vakarų buvo aišku – jaunoji lyrikų karta buvo neabejotinai stipri, originali, nauja. Mūsų lyrikai negrėsė smukimas į menkavertį mėgdžiojimą.

H. Nagio pirmieji mėnesiai Vokietijoje persmelkti artimų draugų netekties. Nuo gimnazijos laikų pamėgęs Alaino Fournier knygą *Didysis Molnas*, jis puoselėjo brolystės ir seserystės saitus, todėl mintimis sugrįžta į praeitį ir kovo 19 d. kaip dailininkas štrichuoja mokslo draugų Jono Sereikio, Medardo Bavarsko, Vytauto Mačernio, Broniaus Krivicko, Mamerto Indriliūno, Jurgio Švedo, Juliaus Kaupo paveikslus:

Sužinojau apie Jurgį Švedą. Jis koncentracijos lageryje Štutthofe... Dieve, kokia tai sunki žinia mano nukankintai širdžiai! Taip miršta mūsų palėpės sapnai, mūsų tikėjimas ir mūsų žodžiai... Jie neištarti bus užkasti žemėn, kaip lavonai pilni gyvasties ir sapnų... Jurgis! Jam sunku panešti tokią dalią, aš žinau. Taip vienas po kito jie retėja, mano tikrieji draugai. Juk nemanėm, kad taip visa baigsis...

Rašydamas apie M. Indriliūną, nusako jo ramų ir taikų būdą, vertina kaip itin talentingą kūrėją. Įrašas birželio 4 d.:

Apie Mamertą, lyg apie keistą salą, šėlstančiuose vandenyse ir miestų ir gatvių begaliniam srovenime, apie salą, kur gyvena nuostabi tylą ir ramybė, ir kuri vis ir vis primena nuožmią tylą prieš artėjančią neišvengiamą audrą. <...> Paskutinį kartą matėmės Vilniuje su Mamertu. Baltų bažnyčių, sodų ir gyvų akmenų mieste... Tai buvo literatūros vakaras, kokių niekad daugiau nebematysime – kai tiek daug jaunų ir senųjų poetų kalbėjo savo žodžius besiklausančiai salei <...> Mane žavėjo Mamerto vertimai. Aš neužmiršiu niekadęs tų keleto Yeats'o vertimų, kurie savais, dar labiau pratęstais ritmais ir asonansais, tapo panašūs į ramias, plačias ir begalines lygumų upes... Arba Rilksės „Skundą“. Tai buvo kažkaip palaimintai nusisekęs vertimas. Ir tai buvo ne forma, bet eilėraščio siela, kuri švietė kiekvieną kartą ją skaitant.

Paminėtina, kad brolystės ir seserystės temos vėliau buvo plėtojamos poetiniame H. Nagio lauke. Apibūdindamas savo kūrybą, jis rašė: „Mano poezijoje svarbūs du momentai: prisiminimas vaikystės, kaip prarasto, arba tikriau, niekad nebuvusio rojaus, ir ieškotojo kūrėjo kova su naktim“ (Autobiografija). Knygoje *Saulės laikrodžiai* (1952) ir *Broliai balti aitvarai* (1962), išleistose Čikagoje, publikuotas pluoštas eilėraščių, skirtas gimnazijų, studijų draugams, dedikacijos A. Škėmai, A. Mackui, J. Kaupui. Ž. Bilaišytė, aptardama H. Nagio kūrybą, rašė:

<...> rinkiniuose „Saulės laikrodžiai“ ir „Mėlynas sniegas“ pačia svarbiausia poeto patirtimi ir tematika tampa „praradimo“ sąvoka – namų, žemės, draugų, gyvybės praradimas. Tuo pačiu Henrikas Nagys praradimo sąvoką naudoja, kad giliau suprastų pagrindinį žmogaus likimo reiškinių – mirtį, kurios išvengti nelemta niekam. Čia kryžiuojasi konkreti realybė – mirtis, istorinis žemės ir namų praradimas – ir poetinė tikrovė – absoliuti, tikra, stovinti virš konkreto, objektyvaus pasaulio. Poeto vizija – poeto pasaulio supratimas ir įprasminimas sąlygose,

kuriose jis tik savimi ir savo poetiniu žodžiu pasitiki, ir yra pagrindinė patirtis šiuose poezijos rinkiniuose (Bilaišytė, 1992, p. 368).

Dienoraštyje dūžtančio ir byrančio pasaulio fone poetas bando įprasinti savo kūrybinę egzistenciją. Poetui „gyvenimas nesibaigė duona ir rūbu“. H. Nagys, kaip ir jo draugai J. Kaupas, A. Nyka-Niliūnas, kurie studijavo Tiubingene ir Fribūre, siekia tobulėti, todėl pasirenka studijas Insbruko universitete: „Esu vėl studentas, koks tai palaimintas žodis“. Negalėdamas ramiai rašyti, imasi sunkesnio darbo – verčia vokiečių poetų kūrybą, ypač domisi Georgo Traklio poezija ir tyrinėja jo gyvenimą. Austrų poeto eilėraščiai lietuvių poetui padarė didelį įspūdį:

<...> jie buvo nepaprastai originalūs ir keistai, savotiškai artimi. Susipažinau su geru jo draugu Ludvigu von Ficker'iu (įtakingo žurnalo *Der Brenner* redaktorium), kai nutariau apie Traklio poeziją rašyti savo disertaciją. Tuo metu mano disertacija ta tema buvo antroji Insbruko universitete ir trečioji iš viso. Parašiau apie G. Traklio kelią iš impresionistiškųjų jaunystės eilėraščių (surinktų „Aus Goldenem Kelch“ rinkinyje; Traklis juos buvo prašęs sunaikinti) į ekspresionistinį vėlesnįjį jo subrendusios kūrybos periodą (*Georg Trakl's Weg vom Impressionismus zum Expressionismus*) (Nagys, 1994, p. 159).

Universitete Insbruke H. Nagys parašė ir apgynė disertaciją *G. Traklio kelias iš impresionizmo į ekspresionizmą*. Prisimintina, kad toks pat kūrybos alkis kankino ir A. Nyką-Niliūną, atsidūrusį Amerikoje, – negalėdamas kurti, jis ėmėsi vertimų.

H. Nagio dienoraštyje fiksuojama nuolatinė savęs paieška, savistaba, savikūra. Tekstuose prasiveržia intelekto jėga, psichologinės įžvalgos, kultūros pažinimo gelmė, gebėjimas koncentruotis „griūvančio“ pasaulio fone ir siekti amžinųjų vertybių. Tekstai parašyti sodria, emocionalia literatūrine kalba. H. Nagio tekstą galima pavadinti poetine proza. Prie grožinės literatūros dienoraštį priartina kasdienių įrašų išdėstymas, temų ir įvykių seka. Autorius pasitelkia vaizdingus palyginimus, išiklauso į gamtos pokyčius, lyriškai juos aprašo. Vienas stipriausių palyginimų, jungiančių tekstus, – vandens, upių, šulinių tekėjimas, čiurlenimas. Tai svarbus kodas, nusakantis gyvenimo kaip upės tekėjimą: „Sruvenkite šuliniai! Gal taip nebegirdėsite veiksmo paniekintų ir išplaktų žmonių. Sruvenkite žemės šuliniai – begaliniai, bedugniai!“. Taigi *Dienoraščio* tekstuose perteikiamas egzistencinio nerimo persmelktas vidinis gyvenimas, atskleidžiamas asmeninio gyvenimo detalės, iškyla aplinkos ženklai, fiksuojami poeto būčiai svarbūs simboliai.

Apibendrinimas

Atliktas egodokumentinis tyrimas suvoktinas kaip pirminis istorijos šaltinis – papildantis, praplečiantis bendruomenės ir tautos žinias apie išėiviją, kūrėją. H. Nagio dienoraštyje užfiksuoti pokariniai įvykiai Austrijoje ir Vokietijoje, tačiau šiame asmeniniame tekste, be jo istorinio ir autobiografinio dokumentalumo, atsiskleidžia ir platesnė temų įvairovė – etninė, estetinė ir filosofinė plotmės, vidiniai kūrėjo išgyvenimai. *Dienoraščio* tyrimas papildo H. Nagio biografiją, atskleidžia nežinomus faktus, paryškina asmenybės

bruožus. 1944–1946 metai, lemtingi didžiosioms ir mažosioms tautoms, skausmingai palietė daugelio žmonių likimus, o H. Nagiui jie tapo tvirtu tolimesnio gyvenimo pagrindu, sustiprino siekį išlaikyti lietuvišką kultūrą, tradicijas ir lietuvių kalbą.

Apibendrinant literatūrinius H. Nagio dienoraštinius užrašus peršasi prielaida, kad pirmame plane yra autorius, jo mintys, jausmai, kurie formuoja autobiografinio naratyvo turinį ir stilistiką. Štrichuojami kūrėjo, atsidūrusio svetimoje žemėje, svetimoje kultūroje, egzistenciniai patyrimai, tapsmo programa. H. Nagys mėgina užfiksuoti savo intymaus vidinio gyvenimo niuansus, asmeninę patirtį, jo gyvenimą veikusius išorinius įvykius, juos reflektuoti ir įvertinti. Todėl šį dienoraštį galima vertinti dvejopai – kaip istorinių pervartų aprašymą ir kaip intymų rašymą sau. Iškristalizuojami vertybiniai kriterijai: meilė tėvynei, gimtajai kalbai, tradicijoms, garbingai istorijai, kūrybai, plunksnos draugams, apskritai savo tautai. Archyvinė medžiaga paryškina kūrėjo biografinį, socialinį-visuomeninį, kultūrinį ir kūrybinį lygmenis.

Daugumos rašytojų dienoraščiams dažniausiai būdingas intymumas, vaizdingas stilius, ryški estetinė pajauta. H. Nagio *Dienoraštis* taip pat parašytas emocionalia, jausminga literatūrine kalba. Tai natūrali jo kalba, poeto laiko ženklai, nusakantys jo vidinį pasaulį, dienoraščiui suteikiantys savarankišką meninės literatūros formą. Rašymas ir pasaulio fiksavimas poetui – jo būtį įprasminanti veikla. Taigi dienoraštis, rašytas karo pabaigoje, stovint ant būties ir nebūties slenksčio, nusako universalaus žmogiškumo ir tautinio mentaliteto savybes, jame išgryninamas rašančiojo vertybių laukas, istoriniame kontekste atsiskleidžia svarbūs kūrėjo savivokos elementai. Ši egodokumentinė informacija yra reikšminga ir turi išliekamosios vertės ne tik tyrėjams – tai autentiškas šaltinis, liudijantis priverstinai savo Tėvynę palikusiu to meto žmonių išgyvenimus.

Literatūra

Arnatkevičiūtė, L., 2003. Aforistinės įžvalgos Alfonso Nykos-Niliūno ir Jono Meko dienoraščiuose: sąlyčio taškai ir skirtybės. *Lituanistica*, 2, p. 102–111. Prieiga: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB_0001:J.04~2003~1367159915469/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [Žiūr. 2021-12-15].

Autobiografija – *Henriko Nagio autobiografija*. Mašinraštis. Maironio lietuvių literatūros muziejus. Babonaitė-Paplauskienė, V., 2014. *Kelionė į Algirdo Landsbergio kelionę. Archyvai*. Kaunas: „Naujasis lankas“.

Babonaitė-Paplauskienė, V., 2020. Atiduodamas save, save atrasi. Henriku Nagiui – 100. *Bernardinai.lt*, 2020 10 12. Prieiga: <<https://www.bernardinai.lt/atiduodamas-save-save-atrasi-henrikui-nagiui-100/>> [Žiūr. 2021-12-18].

Bernotienė, G., 2020. Apie Henriko Nagio *niveau*. *Colloquia*, 45, p. 92–122. Prieiga: <http://www.liti.lt/failai/Colloquia45_spaudai-92-122.pdf> [Žiūr. 2021-12-13].

Bilaišytė, Ž., 1992. Henrikas Nagys. In: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*. Čikaga: Lituanistikos institutas, p. 369–388.

Dekker, R., 2002. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. *Memoria y Civilización. Anuario de Historia*, 5, pp. 13–37. Prieiga: <<http://www.egodocument.net/pdf/2.pdf>> [Žiūr. 2021-12-16].

Dručkutė, G., 2004. Autobiografijos teorija ir praktika (Philippe'as Lejeune'as ir Jozefas Frankas). *Literatūra*, 46 (5), p. 50–55. Prieiga: <<https://www.zurnalai.vu.lt/literatura/article/view/8163/6034>> [Žiūr. 2021-12-15].

- Girnius, J., 1951. Žmogaus prasmės žemėje poezija. In: *Žemė*. Los Angeles, p. 5–65.
- Girnius, J., 1954. Dienoraštis. In: *Lietuvių enciklopedija*. IV t. Leidėjas Juozas Kapočius. Bostonas, p. 535.
- Glinskis, R., 2006. *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: tarp literatūros ir dokumento*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Jakaitė, D., 2007. Nusikalstamumo „Metafizika“ Alfonso Nykos-Niliūno dienoraščiuose. *Inter-studia humanitatis*, 4: *Kaltė kaip kultūros fenomenas*, p. 223–237. Prieiga: <<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2007~1367184153960/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [Žiūr. 2021-12-18].
- Jonynas, V. A., 2006. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kubilius, V., 2000. Dienoraštis – pokalbis su savimi ir istorija. *Metai*, 7, p. 81–96. Prieiga: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=6952> [Žiūr. 2021-12-15].
- Lejeune, Ph., 1989. *On Autobiography*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lietuvių literatūros enciklopedija*, 2001. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Prieiga: <<http://www.lle.lt/>> [Žiūr. 2021-12-20].
- Lejeune, Ph., 2002. Kaip baigiasi dienoraščiai. Vertė R. Pociūtė. *Šiaurės Atėnai*, 19 (605), p. 1, 8.
- Mekas, J., 2000. *Žmogus be vietos: nervuoti dienoraščiai*. Vilnius: „Baltos lankos“.
- Nagys, H., 1945. *Dienoraštis*. Rankraštis.
- Nagys, H., 1994. Mes vieni kitus stiprinome. In: Pakalniškis, R. *Poezijos kryžkelės: dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išeivijoje*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, p. 159–176.
- Nagys, H., 2020. Pralaužti platesnį dangaus skliautą: Henriko Nagio laiškas Alfonsui Nykai-Niliūnui. *Metai*, 10. Prieiga: <<https://www.zurnalasmetai.lt/?tag=henrikas-nagys>> [Žiūr. 2021-12-15].
- Nyka-Niliūnas, A., 2002. *Dienoraščio fragmentai: 1938–1975*. Vilnius: „Baltos lankos“.
- Pacevičius, A., 2013. Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys. In: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Sud. A. Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 113–126. Prieiga: http://legodoc.lt/wp-content/uploads/2013/09/ego_paveldo_tyrimai.pdf [Žiūr. 2021-12-18].
- Paplauskienė, V., sud., 2000. *Išėję sugrįžti: Archyvinių dokumentų leidinys*. Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus.
- Paplauskienė, V., sud., 2016. *Kazys Bradūnas. Archyvai*. Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus.
- Skrupskelytė, V., 1997. Alfonsas Nyka-Niliūnas. In: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*. Vilnius: „Vaga“, p. 389–409.
- Šilbajoris, R., 1992. *Netekties ženklai*. Vilnius: „Vaga“.
- Tamelytė, K., 2019. Kodėl verta rašyti dienoraštį? Žymių rašytojų mintys. *Bernardinai.lt*, 2019-08-15. Prieiga: <<https://www.bernardinai.lt/2019-08-15-kodel-verta-rasyti-dienorasti-zymiu-rasytoju-mintys/>> [Žiūr. 2021-12-15].
- Vanagaitė, G., 1998. *Asmens patirties sklaida autobiografijoje: disertacija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Vanagaitė, G., 2008. *Autobiografijos teorijos pagrindai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.